

**ВЪЗРАСТОВАТА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО
В НР БЪЛГАРИЯ ПО СЕЛИЩНИ СИСТЕМИ**

Здравко Борисов

Възрастовата структура е важен показател при характеризиране на населението. Тя подсказва възможностите за развитието на раждаемостта и смъртността, респективно на естествения прираст, а така също и на трудовите ресурси. Без да се знае възрастовата структура, не може реално да се извършва териториално планиране и строителство на промишлени предприятия, училища, детски градини, както и цялостното изграждане на системата на обслужване на населението. Тя влияе върху формирането на социалната и стопанската структура на страната, както и на отделните ѝ териториални единици.

Анализът на възрастовата структура на населението дава възможност да се разкрият някои закономерности във възпроизводството на населението, а, от друга страна, да се подпомогне неговото прогнозиране. Важна закономерност в динамиката на възрастовата структура на населението в нашата страна през последните три десетилетия е застаряването. То се изразява в нарастване на относителния дял на населението в надтрудоспособна възраст и намаляване дела на подрастващите. Безспорно този процес се отразява върху възпроизводството на населението и върху самата му възростова структура.

Възрастовата структура е обект на изучаване от много специалисти — икономгеографи, демографи, статистици, социолози, геронтолози и други. Всеки я разглежда от определен научен аспект с цел решаването на определени практически задачи. Географските изследвания на възрастовата структура на населението се отличават с териториалното ѝ проследяване и с комплексния подход при търсене закономерностите в нейното развитие.

В настоящата разработка поради липса на по-подробни статистически данни за възрастовата структура на населението ще се задоволим с разглеждането ѝ само по основни видове групи по селищни системи — подтрудоспособна, трудоспособна и надтрудоспособна възраст.

Възрастовата структура на населението на България в своето развитие е претърпяла съществени изменения. Те се отнасят до чувствително намаляване на относителния дял на населението в

подтрудоспособна възраст и увеличение на надтрудоспособната възраст. Ако се проследи възрастовата структура за периода след 1946 г., ще се установи, че относителният дял на населението в трудоспособна възраст стагнира със слабо проявена тенденция на намаляване. В сравнение с годините преди 9. IX. 1944 г. той е увеличен, което се вижда от приведените данни:

Разпределение на населението на България по основни възрастови групи (%)

Възрастова група	1934	1946	1965	1975	1980
Подтрудоспособна възраст (до 15 години вкл.)	37,4	29,8	25,7	23,6	23,5
в градовете	31,8	25,0	26,7	24,4	24,6
в селата	39,3	31,3	25,7	22,5	21,7
Трудоспособна възраст от 16—59 г. за мъжете, за жените до 54 г. вкл.	53,2	58,6	58,2	58,0	57,3
в градовете	53,0	63,6	62,2	62,2	61,6
в селата	51,6	56,9	54,7	52,1	50,2
Надтрудоспособна възраст	9,4	11,6	16,1	18,4	19,2
в градовете	11,2	11,4	12,1	13,4	13,8
в селата	9,1	11,8	19,6	25,4	28,1

Увеличението на относителния дял на трудоспособната възраст се дължи на удължаването на човешкия живот, от една страна, и, от друга — на намаляването на контингента на населението в подтрудоспособна възраст като последица на понижена раждаемост.

Нарастването на относителния дял на населението в надтрудоспособна възраст е също резултат на намалената раждаемост и на сравнително бързото покачване на границата на средната продължителност на живота. Ако през 30-те години последната бе малко над 50 години, то през 1975 г. — 1980 г. тя надхвърли 70 години. Освен това все още в надтрудоспособна възраст ежегодно постъпват поколения, които са от периода на високата раждаемост и заемат сравнително висок относителен дял. При проследяването на данните от приведената таблица се вижда, че в хода на подтрудоспособната възраст е настъпило временно стагниране. Този ход на възрастовата структура постепенно ще обхване трудоспособната и надтрудоспособната възраст. След няколко десетилетия в надтрудоспособната възраст ще навлязат поколенията на стагниращата вече ниска раждаемост в страната. Тогава ще настъпи увеличаване на относителния дял на населението в подтрудоспособна възраст и нормализиране на съотношението между основните възрастови групи.

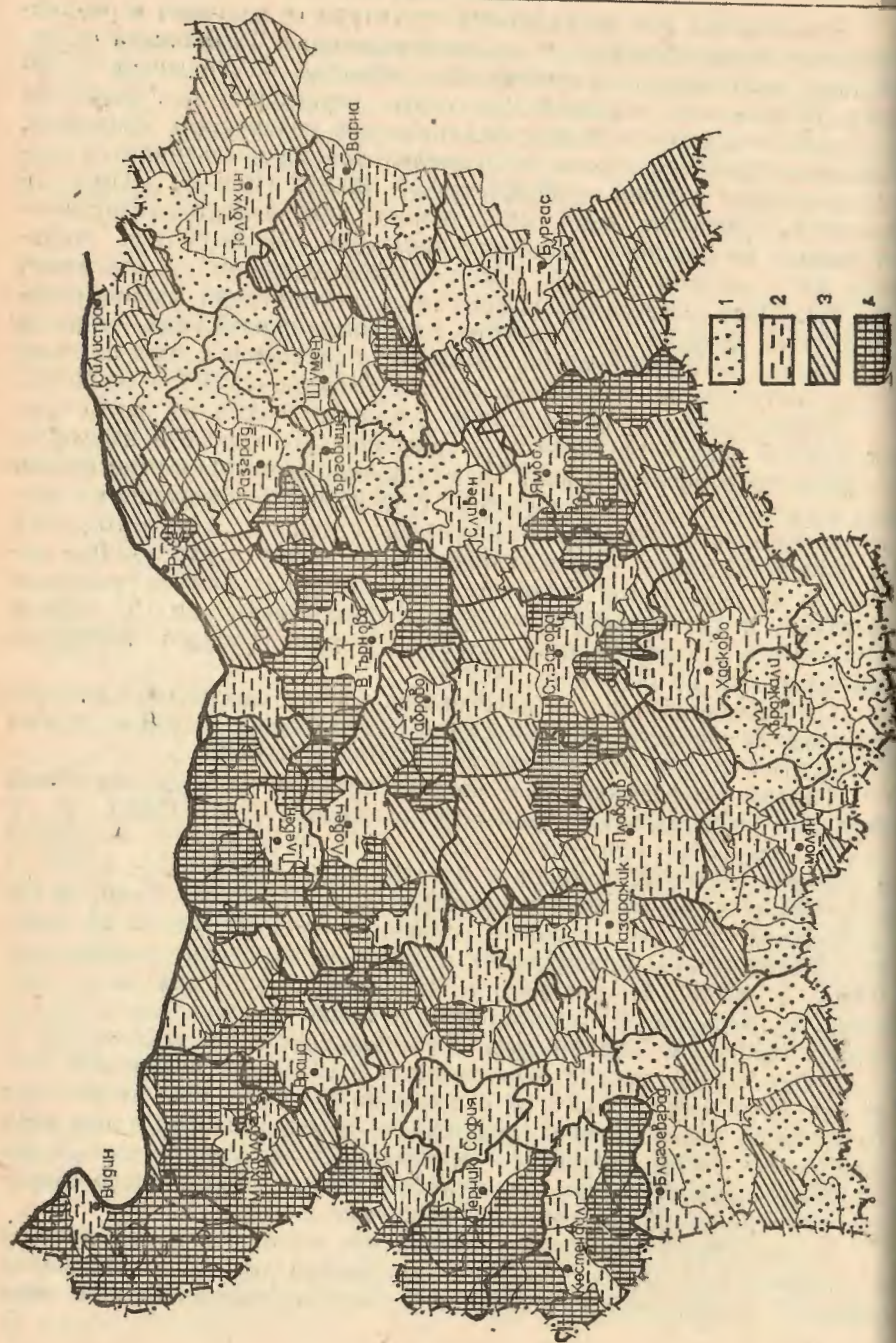
Измененията във възрастовата структура се извършват в различна степен сред градското и селското население. Различията са последица на социално-икономическото развитие на градовете и селата. По-високата раждаемост в селата, характерна за периода на капиталистическото развитие на страната в сравнение с градовете, безспорно оформя по-висок относителен дял на населението в подтрудоспособна възраст — 39,3% срещу 30,8% (1934 г.). През годините на народната власт относителният дял на подтрудоспособната възраст на селското население намалява с по-бърз темп, отколкото на градското и през 1965 г. показателите им са изравнени (25,7%). През следващите години относителният дял на подтрудоспособната възраст при селското население продължава хода си с подчертан по-висок темп на намаление в сравнение с този на градското население и през 1980 г. те са съответно с 21,7% и 24,6%.

Трудоспособната възраст при градското население както преди, така и след 9. IX. 1944 г. в сравнение със селското население е с по-висок относителен дял. Това се дължи на високия относителен дял на подтрудоспособната възраст сред селското население по време на капиталистическото развитие на страната, а през годините на народната власт — на изселванията на младо трудоспособно население от селата към градовете. Относителният дял на градското население в трудоспособна възраст в продължение на 15 години (1965—1980) е стабилизирал на 62%, а при селското население той намалява от 56,9% на 50,2%.

Относителният дял на населението в надтрудоспособна възраст в България нараства непрекъснато. В сравнение с 1934 г. (9,4%) е увеличен повече от два пъти — 19,2% (1980 г.).

Големи са различията в показателите на надтрудоспособната възраст при градското и селското население. През 1946 г. те са почти изравнени, като относителният дял на градското население в надтрудоспособна възраст е 11,4%, а на селското — 1,8%, а през 1980 г. те са нараснали съответно на 14% и 26%. Явно, че относителният дял на отделните основни възрастови групи не следва съотношението на градското и селското население, което през 1980 г. е 62:38. Населението в надтрудоспособна възраст, живеещо в градовете, е чувствително по-малко в сравнение с това в селата (40:60). В обратен ред е съотношението на населението в подтрудоспособна възраст — живеещото в градовете надвишава близо два пъти това в селата. А в по-млада трудоспособна възраст (от 16 до 26 г.) населението в градовете по абсолютен брой е три пъти повече, отколкото съответното в селата. Значителните изселвания на млади хора от селата в градовете влошиха твърде много възрастовата структура на селското население.

Възрастовата структура, разгледана в териториален план, е с различни параметри на изява. Компактни територии със силно изразено застаряване на възрастовия състав на населението са очер-

тани в Северозападна България и западната част на Средна България. Всички селищни системи във Видински и Пернишки окръг, с изключение на Пернишката и Видинската, са със силно застаряла възрастова структура (вж. фиг. 1). Повечето от селищните системи в Кюстендилски, Михайловградски, Плевенски, Ловешки и Велико-търновски окръг са с изявено застаряване на населението. Половината от селищните системи в Ямболски окръг, пет в Старозагорски и четири селищни системи във Врачански окръг са също със силно застарял възрастов състав. Както се вижда от картограмата, Кърджалийски, Смолянски, Благоевградски, Бургаски и Хасковски окръг, южните половини на Пазарджишки и Пловдивски окръг и почти изцяло Североизточна България дямат нито една селищна система със силно застаряла възрастова структура. В това отношение е добре представен и Софийски окръг, в който от 18 селищни системи само Годеч, Габер, Горна Малина и Правец са със силно застаряващо население. Общо в страната има 80 селищни системи със силно застаряла възрастова структура. Особено тя е подчертана в селищните системи на Кюстендилски окръг — Трекляно, където населението в надтрудоспособна възраст възлиза на 70,7% (средно за страната е 19,2%), Драговищица — 52,3%, Невестино — 51%, Гюешево — 47,9%; във Видински окръг: Бойница — 52,4%, Макреш — 46,6%, Чупрене — 44,1%, Димово — 43,3%, Грамада — 42,3% и Ново село — 41,1%; Михайловградски окръг: Смоляновци — 43,4% и Якимово — 40,7%; Ловешки окръг: Александрово — 47,2% и Угърчин — 42,8%; Пернишки: Трън с 44,7% и Земен — 42,2%; Великотърновски: Сухиндол — 46,9% и Килифареве — 41,9% и Белене от Плевенски окръг с 45,3%.

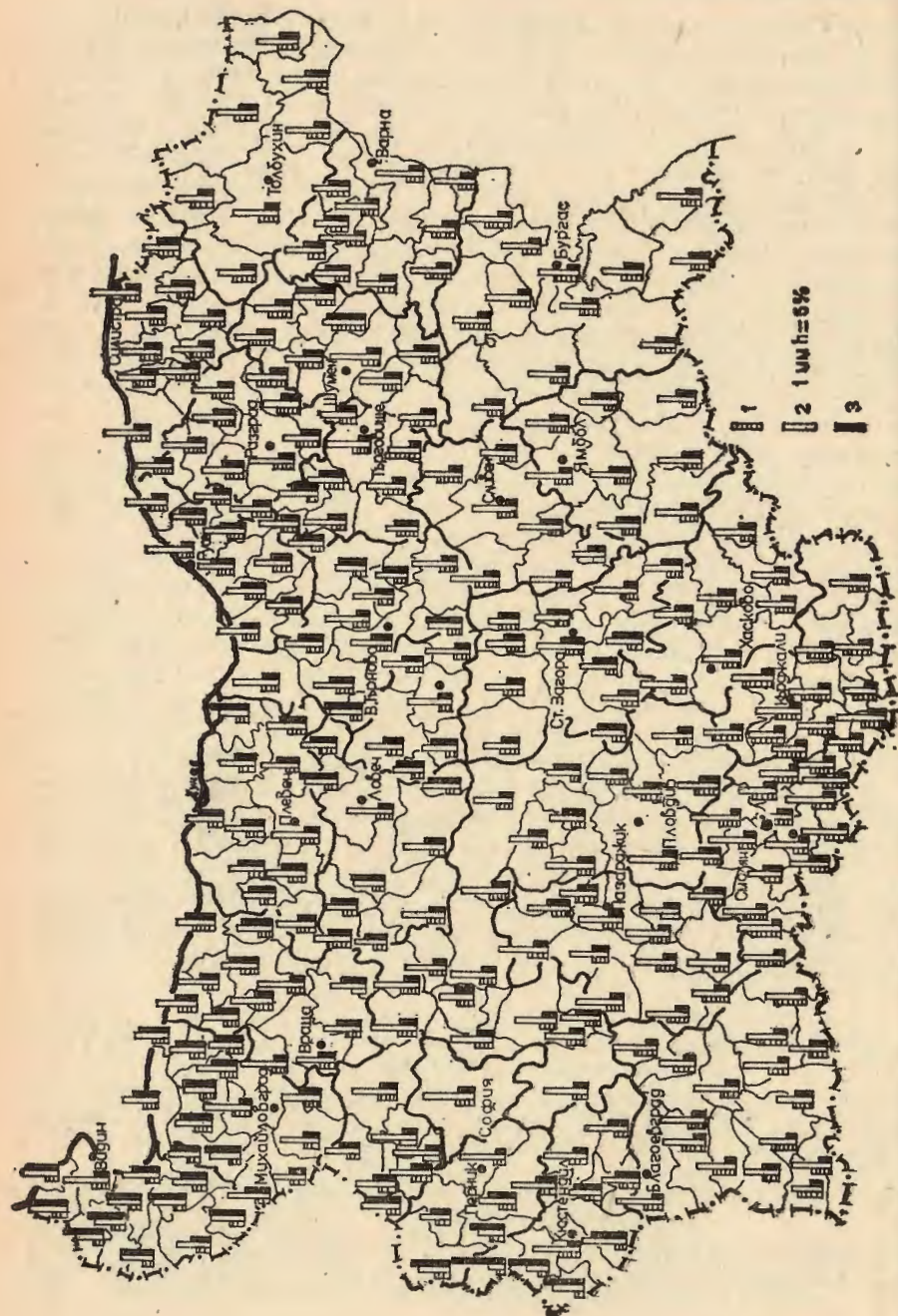
Посочените ареали от селищни системи със силно застаряла възрастова структура в картограмата са с относителен дял над 30%. Същевременно тези системи се отличават с нисък дял на подтрудоспособната възраст — под 20% при средно за страната 23,5%. При селищните системи със най-изразено влошаване на възрастовата структура показателите на подтрудоспособната възраст са много по-ниски — Трекляно е с 9,6%, а Бойница — 10,3%.

◀ Фиг. 1. Класификация на селищните системи в НРБ според възрастовата структура на населението (1980):

Основни групи: 1) млада възрастова структура (с подтрудоспособна възраст — над 28% и надтрудоспособна — под 16%); 2) повишен относителен дял на трудоспособната възраст — с над 57%; 3) умерено застаряла възрастова структура от 50 до 57%; 4) силно застаряла възрастова структура с трудоспособна възраст под 50% и надтрудоспособна — над 30%.

Fig. 1. Classification of the systems of settlement according to the age structure of the population (1980)

Basic groups: 1. Young age structure (under 16 years of age over 28% and over 55 (60) years of age — under 16%); 2. Increased percent of the people in the age between 16 and 55 (60) — over 57%; 3. Moderate age structure — from 50 to 57%; 4. Strongly advanced in age structure — under 55 (60) — under 50%, over 55 (60) years — over 30%.

Явно, че при такава възрастова структура тези селищни системи нямат необходимия в перспектива трудов потенциал. Те нямат икономическа и социална база за пълнокръвно функциониране. Ето защо ЦК на БКП и МС с постановление № 22 от 10 май 1982 г., предвиждат през осмата и деветата петилетка да се проведе система от допълнителни мероприятия за ускорено социално-икономическо развитие на селищните системи от четвърти и пети функционален тип, от граничните райони и от Странджанско-Сакарския край. С малки изключения посочените селищни системи със застаряла възрастова структура са включени в постановлението. В него са включени и селищни системи, чието население е с млада възрастова структура. Те също са със слабо социално-икономическо развитие. Предвижда се създаването на необходимите условия за задържане младото трудоспособно население. През последните години известна роля в това отношение продължава да играе тютюнопроизводството, залегнало като традиционен поминък на населението от селищните системи на Кърджалийски и Благоевградски окръг и частично на Пазарджишки, Бургаски и на окръзите в Североизточна България. Съгласно постановлението в селищните системи от IV и V функционален тип, от граничните райони и от Странджанско-Сакарския край ще се изграждат малки промишлени предприятия и цехове съобразно наличните местни трудови ресурси. В постановлението са включени 147 селищни системи, от които 46 са гранични.

При по-обстойно проследяване на картограмата и картодиаграмата (фиг. 1 и 2) се установява, че всички селищни системи, които имат за свои центрове окръжните или други градове и са с добре развита промишленост, като Казанлък, Свищов, Димитровград, Девня, Самоков, Станке Димитров, Костенец и др., се отличават с повишен относителен дял на трудоспособната възраст. Такава възрастова структура имат селищните системи, разположени в близост до столичния град — Своге, Божурище, Костинброд, Сливница и Елин Пелин. В тях и в някои от прилежащите им селища поради ограниченията за получаване на жителство в София се установяват на постоянно местоживее заселници главно от трудоспособна възраст. Голяма част от тях и от местните трудови ресурси работят в София и ползват културните и други обслужващи придобивки и облаги на столичния град.

В селищните системи, в които раждаемостта е висока, там и възрастовата структура продължава да е млада. Такава възрастова структура е запазена в повечето от селищните системи в южната

◀ Фиг. 2. Възрастова структура на населението по селищни системи в % (1980):
1. Подтрудоспособна; 2) Трудоспособна и 3) Надтрудоспособна възраст.

Fig. 2. Age structure of the population by systems of settlement in percents (1980)
1. Under 16 years of age; 2. Between 16 and 55 (60) years of age; 3. Over 55 (60) years of age

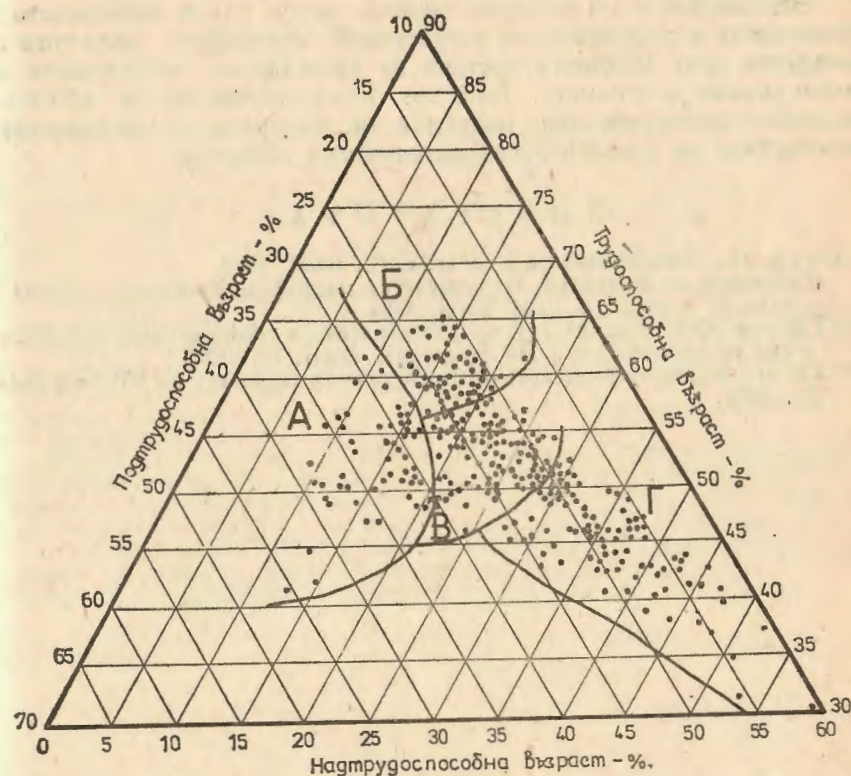
част на страната, а така също в Североизточна България и по-точно в района, където се доближават териториите на Силистренски, Шуменски, Толбухински и Разградски окръг, както и на юг, в селищните системи, разположени в източните разклонения на Стара планина (вж. фиг. 2). В сред населението на тези системи се поддържа традицията да има повече деца в семейството, макар че през последните 15—20 години тя е нарушена и тук от проявената тенденция на намаление на раждаемостта.

Преобладаващо значение в страната имат селищните системи със умерено застаряла възрастова структура. Те нямат екстремни стойности, както при другите три групи селищни системи. Общият им брой възлиза на 105. В техните ареали или в близост на тях в други селищни системи наличните промишлени предприятия, строителна и други трудоемки дейности оказват балансиращо влияние върху възрастовата структура на населението им. Това състояние на възрастовата структура е добре илюстрирано в картодиаграмата (фиг. 2). Последната дава определена конкретност по селищни системи. При обстояния ѝ анализ може да се направят полезни за практиката изводи не само за настоящото, но и за перспективното развитие на населението в отделните селищни системи.

Териториалните закономерности в разпределението на възрастовата структура в страната по селищни системи са показани и чрез триъгълна диаграма (фиг. 3). В нея също са очертани четири групи възрастова структура. Макар и чрез друг метод, получената типизация в 4 групи на възрастовата структура по селищни системи в страната за 1980 г. в картограмата (фиг. 1) се потвърждава.

Броят на селищните системи, проследен по типологични групи на възрастовата структура в триъгълната диаграма и съответно в картограмата, е почти еднакъв, с малки изключения на групите със застаряла възрастова структура. Групите на младата възрастова структура и на повишения относителен дял на трудоспособната възраст имат почти еднакъв брой селищни системи — общо 106. Останалите две, които са с умерена и силно застаряла възрастова структура, са чувствително повече — 185. Трябва да се има предвид, че в групата на младата възрастова структура селищните системи са със слабо застъпена промишленост. В тях главен отрасъл, в който работи основната част от трудовите ресурси, е тютюнопроизводството. Но през последните 15—20 години то не е достатъчно за задоволяване нуждите на наличната работна сила. Задържането на собствените трудови ресурси налага създаването в тези селищни системи на повече и по-разнообразна промишлена дейност. С такава цел те почти всички са включени в Постановление 22.

По-сложно е състоянието на селищните системи със силно застаряла възрастов състав. В тях освен създаването на промишлена дейност трябва да се подмлади и възрастовият състав на населението. Това е свързано с много трудности и капиталовложения.

Фиг. 3. Възрастова структура на населението на НР България по селищни системи за 1980 г.:

Основни групи: А — млада възрастова структура; Б — повишен относителен дял на трудоспособната възраст; В — умерено застаряла възрастова структура и Г — силно застаряла възрастова структура.

Fig. 3. Age structure of the population of Bulgaria by systems

Basic groups: A — young age structure, B — Increased relative dole of the people between 16 and 55 (60) years of age; C — Moderate age structure; D — Strongly advanced in age structure

Възрастовата структура на населението в страната, както се вижда от краткия ѝ обзор по селищни системи, е показателна. Тя позволява в известна степен да се даде инерционното демографско развитие. Демографската структура е взаимно свързана с възпроизводството на населението, но е обусловена също така от социално-икономическото развитие.

Застаряването на населението води до отрицателни последици върху броя и състава на трудовите ресурси. Затова подобряването на възрастовата структура на населението днес е един от актуалните и важни проблеми на социално-икономическото развитие на НР България.

Необходимо е по селищни системи да се следи състоянието и тенденциите в развитието на възрастовата структура, като това се извършва чрез Единната система за гражданска регистрация на всяко селище в страната. Така ще може научно да се обоснове разработи демографската политика на близката и по-далечната перспектива на развитото социалистическо общество.

Л И Т Е Р А Т У Р А

- М и ч е в, Н., Населението на България, С., БАН, 1978.
 География на България. Икономическа география. Население, селища и стопански отрасли, С., ГИ, БАН, 1981.
 КЕССИ при Министерския съвет — Демографска и икономическа характеристика на населението в НР България, том I, С., 1977.
 КЕССИ при Министерския съвет — Статистически годишник на НР България, С., 1981.

AGE STRUCTURE OF THE POPULATION IN BULGARIA BY SYSTEMS OF SETTLEMENT

Zdravko Borisov

S u m m a r y

The dynamics of the population in Bulgaria during the period 1934—1980 shows its tendency to grow older. The percent of the population under 16 years of age has diminished from 37.4% to 23.5% and the population above 55 (60) years of age has increased from 9.4% to 19.2%. The population between 16 and 55 (60) years of age is considerably steady with small variations. The inflection in the age structure is more strongly expressed by the rural population, which can be seen in the table.

When taken by systems of settlement the age structure shows essential territorial differences (Fig. 1, 2 and 3). The advance in age of the population leads to negative consequences on the number and the structure of the labour resources. This is a result of the concentration of industry in the big and average cities. In the last years the state is taking measures to provide more regular territorial distribution of industry. This will have an effect on the improvement of the age structure of the population in the systems of settlement.